

TEZ AYTISHLAR FONETIK TRENAJYOR SIFATIDA

Azimov Akbarjon Niyozidin o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7294399>

Annotatsiya. ushbu maqolada tez aytishlarning fonetik va nutq o'zgarish jarayonida tutgan ahamiyati hamda maktab yoshidagi bolalar, kichik yoshli maktab o'quvchilarining nutqidagi nuqsonlarni tez aytishlar yordamida bartaraf etish usullari haqida fikr yuritildi.

Kalit so'zlar: tez aytishlar, fonetik hodisalar, fonetik zidlanishlar, ruhiy zo'rliqlar, yoshga ko'ra tez aytishlarning turlari.

БЫСТРАЯ ГОВОРИ КАК ФОНЕТИЧЕСКИЙ ТРЕНЕР

Аннотация. в данной статье обсуждалось значение скороговорок в процессе фонетико-речевого развития и методы устранения дефектов речи детей школьного возраста и младших школьников с помощью скороговорок.

Ключевые слова: скороговорки, фонетические явления, фонетические конфликты, психическое напряжение, типы скороговорок в зависимости от возраста.

QUICK SPEAKING AS A PHONETIC TRAINER

Abstract. in this article, the importance of rapid utterances in the process of phonetic and speech development and methods of eliminating speech defects of school-aged children and young schoolchildren with the help of rapid utterances were discussed.

Key words: rapid utterances, phonetic phenomena, phonetic conflicts, mental stress, types of rapid utterances according to age.

KIRISH

Hozirgi tilshunosligimizda nutqning buzilish jarayonlari yetarlicha o'rganilgan bo'lsada, nutq buzilishining kichik yoshdagi bolalarda kuzatiladigan ayrim jihatlari hali o'zining yechimini topmay dolzarbligini yo'qotmay kelmoqda. Tilshunoslikda nutqning buzilish sabablari bir tomondan, insonning ruhiyatida sodir bo'lgan o'zgarishlar (stess, qo'rquv, ruhiy siqilishlar va boshqa holatlarda) sodir bo'lishi e'tirof etilsa, ikkinchi tomondan, insonning nutq aparatida tug'ma nuqsonlar bilan dunyoga kelishi bilan bog'liqligi ta'kidlangan. Birinchi holatda inson aynan dunyoni anglash jarayonida atrof-muhit, insonlar yoki turli voqea-hodisalar tomonidan o'tkazilgan ta'sir natijasida yuzaga kelgan nutq buzilish hodisasi bo'lsa, ikkinchi holat bir muncha murakkab bo'lib, bu jarayonda insonning nutq hosil qilishda ishtirok etuvchi nutq a'zolarida nuqsonlar mavjud bo'ladi. Jahon tilshunosligida R.E.Levinaning nutqning yetarli darajada rivojlanishi va uning tahlili, nuqsonlarni oldini olish va barataraf etish usullariga bag'ishlangan tadqiqotlarida aynan nutq buzilishining ikkinchi masalasi keng aspektda o'rganildi. Bundan tashqari bir qator olimlarning aynan nutq buzilishini keltirib chiqaradigan sabablar va ularni bartaraf etish maqsadida olib borgan tadqiqotlari ham e'tiborga molikdir. Nutqning to'liq rivojlanmaganlik sabablarini tahlil qilgan V. K. Orfinskaya, Y. F. Sobotovig, S. S. Lyapidevskiy, Y.M. Mastyukovalarning olib borgan tadqiqot ishlarida ham nutq buzilishi hodisasi keng aspektda o'rganilib tahlil qilingan. Yuqoridagi ishlarda nutqning talaffuzga oid jihati, so'z boyligiga, grammatik tuzulishiga, bog'lanishli nutq tuzish jarayonida kuzatilayotgan kamchiliklar, nutqni mantiqiy va izchillikda tuzish jarayonida bolalar tomonidan o'zlashtirishdagi qiynchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

METOD VA METODOLOGIYA

Maktab yoshidagi va boshlang'ich sinfda tahsil olayotgan bolalarda kuzatiladigan nutq bilan bog'liq bo'lgan kamchiliklarda asosan tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olmaslik, so'z bo'g'inlarini bir-biriga qo'shib ayta olmaslik holatlari kuzatiladi. Mazkur holat yuqorida aytib o'tilgan ishlarda bolaning ikki holatida ruhiy zo'riqish bilan bog'liq holatda yoki tug'ma nutq aparatidagi nuqson bilan (yoki tug'ilgandan so'ng orttirilgan nutq apparatiga oid nuqsonlar bilan) tasnif qilinadi. Birinchi holatdagi tabiiy yoki inson omili natijasida yuzaga kelgan nutq nuqsonlarini bartaraf etishda malakali pedagog bolaning ruhiyati bilan izchilikda ishlashi zarur bo'ladi. Bolaning erkin fikrlashi uchun zarur sharoitlarni yaratish, uni diqqat bilan eshitish hamda tafakkur darajasini aniqlab olish eng asosiy maqsad hisoblanadi. Ikkinchi holatda nutq apparatida sodir bo'lgan nuqsonlar bilan vujudga kelgan kamchiliklarni bartaraf etishda pedagogdan bola bilan alohida mashqlarni bajarish orqali undagi nutq bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish talab etiladi. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda odatda bolaning qaysi tovushni talaffuz qilishda nuqsoni bo'lsa, o'sha tovush ishtirok etgan so'zlarni talaffuz qildirish orqali undagi nuqsonni tuzatish ishlari logopedik amaliyotda keng qo'llanadi. Bu jarayonda nuqson bilan talaffuz qilinayotgan tovush ishtirok etgan so'zlar uch xil ko'rinishda bolaga taqdim etiladi: ya'ni tovushning so'z boshida, so'z o'rtasida, so'z oxirida kelgan variantlarini tanlab olinib takroriy mashqlar orqali bolaning nutqiy qobiliyati oshirib boriladi. Biz mazkur ishimizda aynan shu yo'nalishning boshqa bir jihatiga e'tibor bergan holda, kichik yoshdagi bolalarning nutqidagi nuqsonlarni tuzatish haqida fikr yuritmoqchimiz. Aytaylik yuqoridagi logopedik amaliyotda bolalarga talaffuz qilishda qiynalayotgan tovushiga mos so'zlar ishtirok etgan buyumlar ko'rsatilib, ularning nomlarini aytib berish talab etilgan bo'lsa, biz tanlab olgan uslubda aynan bolalarning nutqida qaysi tovushni talaffuz qilishga qiyinchilik bo'lsa, shu tovushga mos tez aytishlarni tanlab olib, ularni mashq qildirish orqali bolalarning nutqidagi kamchiliklar tuzatish asosiy maqsad hisoblanadi. Barchaga ma'lumki, nutqda tovushlarni talaffuz qila olmaslik ikki xil holatda namoyon bo'ladi. Birinchi holatda unli tovushlar bilan bog'liq nuqsonlar bo'lsa, ikkinchi holatda undosh tovushlar bilan bog'liq holatlar hisoblanadi.

TADQIQOT NATIJASI VA MUHOKAMASI

Nutqdagi unli tovushlar bilan bog'liq nuqsonni tuzatish jarayonida bolalarga quyidagi tez aytishlarni mashq qildirish ancha samara beradi:

Asalari asalni ayiqdan ayamadi.

Odilbek odobli odil bola.

Birinchi tez aytishimizga e'tibor bersak "a" unlisini takror holda qo'llanilganiga, ikkinchisida esa "o" unlisini takror holda qo'llanilganiga guvoh bo'lamiz. Unli tovushlar hosil bo'lishida o'pkadan chiqayotgan havoning og'iz boshlig'ida hech qanday to'siqqa uchramay chiqishi asosiy omil bo'lishini inobatga olsak, mazkur tez aytishlardan unli tovushlarni talaffuz qilishda qiyinchilikka uchraydigan bolalarning nutqidagi nuqsonlarini bartaraf etish uchun foydalanish yaxshi samara beradi. Bu jarayonda bolaning tovushlarni talaffuz etish holatiga jiddiy e'tibor berish zarur.

Undosh tovushlarni talaffuz qilishda o'pkadan chiqayotgan havo og'iz bo'shlig'ida ma'lim to'siqqa uchrab chiqadi. Agar bolalarda biror undosh tovushni talaffuz qilishda ma'lum nuqsonlar aniqlansa ularni tuzatish uchun undoshlar zidlanishiga asoslangan tez aytishlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Masalan: "g" undoshini talaffuz qilishda qiyinchilikka uchraydigan bolalar uchun quyidagi tez aytishni mashq qildirish foydali:

Gunafshaning gullar ko‘kni ko‘rib gullabdi.

Mazkur tez aytishda “g” undoshi bilan birgalikda uning zidi “k” undoshi ham ishtirok etganligi tovushlarni talaffuz qilish jarayonida “g” va “k” undoshining hosil bo‘lish o‘rnida o‘zaro bir xillikni namoyon qilsa ham, ammo ovoz va shovqin belgisiga ko‘ra o‘zaro zidlanadi. Tovushning aynan shu xususiyati tilning tovush hosil bo‘lish jarayonida bevosita harakat nozikligini ta‘minlash uchun asos bo‘ladi. Agar mazkur tez aytish tartibli ravishda bir sistema asosida takrorlansa “g” yoki “k” undoshida nuqsoni mavjud bo‘lgan bolalarning nutqini ravon qilishga katta yordam beradi.

Ra‘no Ravshandan ranjidimi?

Ravshan Ra‘nodan ranjidimi?

“r” undoshiga asoslangan bu tez aytish ham bolalar uchun yaxshi samara beradi. Chunki kichik yoshli bolalarda “r” undoshini “y” holida talaffuz qilish holati juda ham ko‘p uchraydi. Shu holatni oldini olishda ham “r” undoshi zidlanishiga asoslangan tez aytishlar yaxshi samara beradi.

XULOSA

Tez aytishlardan samarali foydalanish bolalarning nutqini ravon qilishda katta ahamiyat kasb etadi. Maktab yoshidagi va boshlang‘ich sinfda tahsil olayotgan o‘quvchilarning nutqini ravon qilish juda muhimdir, chunki mazku bolalarning hozirgi zamon talabi asosida jamiyatimiz ishlarida faolligini ta‘minlashda ular nutqining ravonligi katta ahamiyatga ega. Nutq – insonlararo aloqa vositasi bo‘lganligi uchun ham har bir yosh avlodni nutqiy ko‘nikmalarni puxta eggalashga o‘rgatish davr talabidir.

REFERENCES

1. R.Shomahmudova va bosh. Bolalar nutqida nuqsonlar va ularni bartaraf etish. – Toshkent. O‘qituvchi. 1993.
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar II jild. – Toshkent. Akademnashr 2012 – B.171.
3. 3.Azimov Akbarjon. The relationship between language and society (<https://wos.academiascience.org/index.php/wos/article/view/367>).
4. Azimov A. The effect of social factors on language. (<http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss>)